

KNJIŽEVNOST**Jerneja Fridl, Drago Kladnik, Milan Orožen Adamič in Drago Perko (uredniki):
Geografski atlas Slovenije – Država v prostoru in času**

Ljubljana 1998: Založba DZS, 360 strani, 190 tematskih zemljevidov, 145 grafov, 261 fotografij, 51 drugih grafičnih prilog, 11 preglednic, ISBN 86-341-1502-X

Pri zahtevnem, projektno zasnovanem snovanju monografskega Geografskega atlasa Slovenije je sodelovalo več kot štirideset ustanov s številnimi sodelavci. Geografski atlas povzema temeljna raziskovalna in znanstvena prizadevanja geografije in sorodnih naravoslovnih, družboslovnih, humanističnih in tehničnih ved. Srž napornega, a uspešnega organizacijskega in vsebinskega usklajevanja je bil opravljen na Inštitutu za geografijo in Geografskem inštitutu Antona Melika Znanstvenoraziskovalnega centra Slovenske akademije znanosti in umetnosti.

Nacionalni atlas je s številnimi vsebinsko zasnovanimi kartografskimi prikazi ter besedili temeljna kartografska osebna izkaznica države. Številne države so spoznale, da atlasov ne potrebujejo le za vzgojo in izobraževanje, temveč tudi za smotrno načrtovanje dejavnosti, pokrajinske rabe in omrežja naselij.

V Sloveniji so se prve zamisli o nacionalnem atlasu pojavile med svetovnimi vojnami, tvorna prizadevanja za izdajo samostojnega slovenskega atlasa pa so se začela v sedemdesetih letih. Projekt je ostal zaradi različnih vzrokov neuresničen, natisnjeni so bili le posamezni zemljevidi. Osamosvojitve Slovenije, boljša strokovna in organizacijska pripravljenost za snovanje tako zahtevnega meddisciplinskega razvojno-znanstvenega projekta so leta 1992 ponovno strnile vrste in ustvarjalni potencial številnih strokovnjakov. Tako je konec leta 1998 Slovenija nacionalni atlas dokončala, čeprav z zamudo za vsemi svojimi sosedi, tudi za Hrvaško, ki je sicer skromnejši atlas izdelala leta 1993. Zato pa je kakovost primerna, pregledni tematski zemljevidi so izdelani s pomočjo računalniške tehnologije. Sistematično pripravljena besedila in bogatejše grafične priloge ter poudarek na prikazu po naseljih so tako dejansko prednosti slovenske »zamude« zaokroženega prikaza naše mlade države v prostoru in času.

V poglavju o ozemlju so s številnimi kartografskimi podobami in strokovnimi komentarji prikazane naravnogeografske poteze Slovenije in naravnogeografska regionalizacija države. Karte in besedila podčrtujejo izjemno fizičnogeografsko pestrost Slovenije in s tem povezane različne razvojne in omejitvene temelje za poselitev in gospodarske dejavnosti. V poglavju o prebivalstvu je poudarek na prikazu prebivalstvene sestave, zlasti starostne, izobrazbene, jezikovne in narodne. S prispevki Jerneja Zupančiča so predstavljeni tudi Slovenci zunaj meja države. Zelo obsežno in pestro je vsebinsko polje, ki obsega našo ustvarjalnost. Vključeni so kartografski prikazi in besedila o gospodarskih dejavnostih ter zaposlitveni sestavi prebivalstva. V krajšem poglavju o poselitvi Slovenije je prikazan zgodovinski razvoj naseljevanja slovenskega ozemlja od prazgodovine, vključno z razvojem ter značilnostmi vaških in mestnih naselij. Knjigo zaključuje poglavje o okolju, ki predstavlja ogroženost geografskega okolja Slovenije zaradi naravnih nesreč in neprehtane človekove dejavnosti. Prikazani so tudi naravni viri ter najpomembnejša naravna in kulturna dediščina.

Geografska izkaznica Slovenije je skupna pokrajinska in zgodovinska rezultanta notranjega dogajanja in zaradi prehodnega geografskega položaja našega ozemlja številnih prepripljivih vplivov evropskega prostora. Tudi upravna razdelitev Slovenije je odraz teh zelo različnih geografskih in političnih silnic. Z vidika sedanjega upravno-političnega trenutka, ob vprašanih regionalne stopnje lokalne samouprave (pokrajine), nam nudi pregled preteklih politično-upravnih sprememb na ozemlju naše države dodatno možnost iskanja primernih rešitev. V preteklosti je slovensko ozemlje doživelo zelo številne politično-upravne spremembe, ki so posledica geografskega stika številnih velikih naravnih enot Evrope (Alpe, Jadran, Panonska nižina, Dinaridi), prehodnega geografskega položaja, stika različnih kultur in političnih interesov.

Tako je bilo leta 1952 v Sloveniji 44 mestnih in 327 vaških občin, leta 1955 pa je bil uveden komunalni sistem s procesom združevanja občin. Leta 1958 je bilo še 90 občin, leta 1991 pa 62. Povprečna

slovenska občina je imela več kot 31.000 prebivalcev, merila pa je več kot 320 km². V primerjavi s povprečno velikostjo evropskih občin je bila slovenska desetkrat večja po površini in 4,5-krat večja po številu prebivalcev. Z zakonom o ustanovitvi občin in določitvi njihovih območij je bilo leta 1994 ustanovljenih 147 občin, julija 1998 pa še dodatnih 46, torej skupaj 193. Evropske države sicer poznajo zelo majhne občine, kakršne nastajajo tudi v Sloveniji, vendar imajo večinoma tudi vmesno, regionalno stopnjo.

Naravnogeografske in družbenogeografske poteze naših pokrajin se zelo raznolike in so vplivale na oblikovanje regionalne identitete prebivalcev. Geografska razbitost Slovenije na majhne zaključne pokrajinske enote v času globalizacije, združevanja in povezovanja morda za nekatere deluje kot regionalni anahronizem. Vendar je geografska pestrost Slovenije dejstvo za oblikovanje manjših regij (pokrajin). Te pokrajinske enote Slovenije pa bi morale najti dovolj interesa, zlasti gospodarskega, za tesno medsebojno povezovanje.

Različne možnosti za poselitev in gospodarsko življenje v slovenskih pokrajinah odsevajo številni podatki o fizičnogeografski sestavi. Gustota prebivalstva je po izračunih Draga Perka nadpovprečna v višinskih pasovih pod 400 m. Leta 1991 je dobra tretjina prebivalstva živela med 200 in 300 m, dobra četrtina pa med 300 in 400 m. Na prehodu v novo tisočletje bosta v obeh navedenih višinskih pasovih (dobra tretjina ozemlja) skupaj živeli dve tretjini prebivalstva Slovenije.

Geografski atlas podrobno razčlenjuje prebivalstveni razvoj in sedanji demografski trenutek Slovenije. V obdobju, ko se planet sooča s hitrim naraščanjem svetovnega prebivalstva (vsako leto se število prebivalcev poveča za več kot 80 milijonov), se Slovenija in še okoli 30 gospodarsko razvitejših držav srečuje s socialnimi problemi stabilizacije in staranja prebivalstva. Sredi 19. stoletja je na ozemlju današnje Slovenije živel dober milijon ljudi, sto let pozneje poldrugi milijon, leta 1991 1,966 milijona in leta 1996 1,986 milijona. Čas po letu 1961 pa je že obdobje sodobnega razvoja prebivalstva z zmanjševanjem rodnosti in naravnega prirastka, s stagnacijo umrljivosti, staranjem, počasno rastjo, z izrazitim zgoščanjem prebivalstva na dobri desetini in depopulacijo na dobri polovici ozemlja, s hitrim zmanjševanjem kmečkega prebivalstva in z rastjo deleža mestnega prebivalstva. Leta 1993 se je Slovenija uvrstila med manjše število držav na svetu (na primer skupaj z Nemčijo, Madžarsko) z negativnim naravnim prirastkom. Kmalu bomo potrebovali več domov za ostarele kot vrtcev in šol, ugotovljata Milivoja Šircelj in Drago Kladnik. Projekcije razvoja prebivalstva Slovenije kažejo, da naj bi to do približno leta 2020 sicer še vedno počasi naraščalo, nato pa naj bi dolgoročno upadalo. Po optimistični različici napovedi za prihodnost naj bi vrhunec, 2,021 milijona ljudi, dosegli leta 2017. Prebivalstveni podatki zadnjih let, zlasti upad števila rojstev, tej optimistični napovedi ne pritrjujejo, prav nasprotno. Priseljevanje v prvi polovici devetdesetih let je le nekoliko večje od odseljevanja.

V stoletju, ki je tik pred vrati, čaka Slovenijo še bolj trda in brezobzirna tržna tekma. V preteklosti so bile za gospodarski razvoj pomembne surovine, energija. V prihajajočem obdobju pa bosta znanje in inovativnost verjetno najpomembnejša, prednostna lokacijska dejavnika in regionalna vira. Slovenija po izobrazbeni sestavi precej zaostaja za najrazvitejšimi državami. To najbolj ponazarja podatek, da kar 16,8 % prebivalstva, starejšega od 14 let, nima končane osnovne šole, visokošolski študij pa je končalo le 4,3 % prebivalcev. Na drugi strani je delovnih mest za raven dodiplomske in podiplomske izobrazbe 18,1 % ali približno 136.000 zaposlenih, zaposlenih s tako izobrazbo pa le 13,6 % ali približno 98.000.

Geografski atlas upravičeno posveča veliko pozornost prikazu slovenskega podeželja. Res je, da odprt svetovni trg nudi široko paleto možnosti oskrbe s hrano, hkrati pa lahko pričakujemo, da bo naraščanje svetovnega prebivalstva povečalo potrebe po hrani. Futurologi napovedujejo, da bosta prav rodovitna prst (hrana) in voda strateška dejavnika 21. stoletja. Glede vodnih virov na prebivalca je Slovenija med najbogatejšimi evropskimi državami, hkrati pa spada med evropske države z najmanjšima deležema kmetijskih in obdelovalnih zemljišč ter največjim deležem gozda. Kar 72 % kmetijskih zemljišč je na območjih z omejitvenimi dejavniki za kmetijstvo (gričevnato-hribovito, gorsko-višinsko, kraško), v rodovitnih nižinah jih je po navedbah Draga Kladnika in Mateja Gabrovca le 28 %. Po površini kmetijske zemlje na prebivalca je Slovenija s 0,44 ha predvsem zaradi travnikov in pašnikov na ravni evropskega

povprečja, vendar imamo le 0,12 ha njiv (12,6 % površin oziroma 246.000 ha) na prebivalca, kar pomeni kritično mejo za zagotovitev prehranske samooskrbe. Hkrati je gozda več kot 0,5 ha na prebivalca, čeprav je normativ za zadovoljivo samooskrbo z lesom 0,35 ha. Po podatkih agrokarte, izdelane na začetku devetdesetih let, je v Sloveniji skoraj 142.440 ha ali 16,4 % razpoložljivih kmetijskih zemljišč v različnih fazah zaraščanja.

Posebno vprašanje predstavlja položaj slovenskega podeželja in kmetijstva v primeru vključitve v Evropsko zvezo. Številni podatki v atlasu potrjujejo domnevo, da bo slovensko kmetijstvo Ahilova peta morebitne pridružitve. Leta 1991 je namreč povprečna slovenska kmetija imela 5,9 ha zemlje, vendar je bilo od tega samo 3,2 ha kmetijskih in 2,5 ha obdelovalnih zemljišč. Povprečna kmetija v Evropski zvezi pa ima okoli 16 ha kmetijskih zemljišč oziroma štirikrat do petkrat več kot slovenska kmetija. Še leta 1931 je povprečna slovenska kmetija merila 8,3 ha. Kako naj bi na taki skromni površini pridobili zadosten dohodek, si je skoraj nemogoče predstavljati. Dejansko pa je največ slovenskih kmetij manjših od povprečja. Najmanjše so prav tam, kjer so naravne razmere za kmetovanje najugodnejše (Severovzhodna Slovenija, Goriško polje, Slovenska Istra), in v zaledju nekaterih večjih mest (Maribor, Ptuj, Murska Sobota). Mešane kmetije so celo nekoliko večje od čistih. Zaradi pretirane razdrobljenosti tudi večje kmetije ne dosegajo pridelovalnega minimuma. V Sloveniji je dobrih 5,5 milijona parcel. Nekatere kmetije imajo do sto parcel, povprečna parcela pa meri 40,2 ara.

Industrija je najpomembnejša gospodarska dejavnost, ki zaposluje 38 % aktivnega prebivalstva in še vedno ustvarja skoraj polovico bruto domačega proizvoda. Junija 1993 je bilo v slovenski industriji zaposlenih 263.000 ljudi, kar je bilo okoli 120.000 manj kot v osemdesetih letih. Naša industrija je po ugotovitvah Igorja Vrišerja še vedno prevladujoče ekstenzivna s preveč zaposlenimi, težave ima pri prestrukturiranju proizvodnje, še vedno je premalo usmerjena na tuje trge, v več panogah je tehnološko zastarela in ima premalo kapitala za naložbe. Zanj sta značilni premajhna storilnost in inovativnost. Razpršenost tovarn je sicer precej pripomogla k zviševanju življenjske ravni na podeželju in ublažila regionalne razlike, v razmerah tržnega gospodarstva pa bodo potrebne spremembe v organizaciji in medsebojno povezovanje.

Najbolj »evropski« smo tam, kjer nam ne bi bilo treba tako enosmerno hiteti, namreč pri motorizaciji. V sedemdesetih letih se je začela v Sloveniji hitra motorizacija, najbolj pa se je povečalo število osebnih avtomobilov. Dosegli smo takšno stopnjo motorizacije, da na osebno vozilo pridejo 3 prebivalci, kar je štirikrat več kot leta 1970. Obremenitev cest je zaradi avtomobilskega prometa zelo narasla, hkrati pa se je število prepeljanih potnikov leta 1995 v javnem avtobusnem prometu v primerjavi z letom 1990 skoraj prepolovilo. Tako se z avtomobili vozi na delo največ ljudi, okoljski prometni pritiski v mestih naraščajo, zaradi gostote cestnega prometa se potovalna hitrost manjša.

Geografski atlas večplastno prikazuje Slovenijo devetdesetih let, v času prehoda v tržno gospodarstvo, ki ga spremlja prehod iz pretežno industrijske zaposlitvene sestave v storitveno. Hiter prehod spremljajo številni razvojni in socialni problemi. Nekatere tradicionalne slovenske industrijske pokrajine so se dobesedno zlomile, povečale so se dohodkovne, s tem pa socialne in regionalne razlike. V letu 1996 je bilo razmerje med občinami v povprečnem prijavljenem dohodku na prebivalca 1 proti 2,7 (občina Hodoš - Šalovci na Goričkem in Domžale). Stihijsko se oblikuje zelo ozek razvojni pol Slovenije, ki se vse bolj omejuje na Ljubljansko regijo. Zunaj njega pa ostajajo številne slovenske robne, podeželske in v bližnji preteklosti monostrukturne industrijske regije. Vse večji razvojni in socialni problem je naraščanje brezposelnosti. Do osemdesetih let brezposelnost ni bila opazna, dejansko pa je bila prikrita in se na trgu delovne sile ni bistveno poznala. Delež brezposlenih je velik predvsem pri mlajšem, strokovno slabše kvalificiranem prebivalstvu. Največ brezposelnih je na območjih z monostrukturno (industrijsko-rudarsko) gospodarsko usmeritvijo.

Zaradi zgodovinskega razvoja in upravno-političnih sprememb so nekatere slovenske pokrajine ostale brez tradicionalnih središč, ali pa nova, ki so prevzela njihovo vlogo, niso dosegla ustrezne razvojne ravni. Ostala so šibka in izpostavljena tekmovalnosti središč onstran državne meje. To velja za obalno območje, Goriško, Kras, Koroško in deloma Spodnje Posavje. Tam je še vedno čutiti bolj ali manj močan

vpliv Trsta, Gorice in Celovca. Vloga Zagreba in Reke pa se je po osamosvojitvi Slovenije zmanjšala, a se ponovno krepi. Če se bo nadaljevalo povečevanje regionalnih razlik in zgoščanje prebivalstva, znanja in inovativnih dejavnosti v okolici Ljubljane in še nekaterih manjših razvojnih otokih, bo kritična masa pridružitvenega vstopa Slovenije izredno skromna in slaba razvojna popotnica. Le delno jo lahko opravičimo s slovenskim poselitvenim vzorcem, bolj pa z le delno uspešnimi ali neuspešnimi dosedanjimi regionalnimi politikami. Tudi zadnja ni uspešna, saj so se podedovane regionalne razlike v devetdesetih letih še poglobile.

Geografski atlas Slovenije namenja ustrezno pozornost veliki razpršenosti naselij, le dobra polovica prebivalstva živi v mestih. Nekaj več kot dva milijona ljudi je razporejenih v skoraj 6000 naseljih, le Ljubljana in Maribor imata več kot 100.000 prebivalcev. Na podeželju živi skoraj polovica ljudi, a samo s kmetijstvom se preživlja le dobrih 7 %. Ostali se vsak dan vozijo na delo v zaposlitvena središča. V zadnjem desetletju je značilen pojav (sub)urbaniziranih pokrajin. Najbolj opazna poteza pokrajinskega videza zunajmestnih območij je prevladujoča podoba novejših, prostostojećih hiš. Zaradi velikega deleža prostostojećih individualnih hiš so potrebne večje površine zemljišč, v Ljubljani, Mariboru, Celju, Novi Gorici, Škofji Loki in obalnih mestih celo do petnajstkrat večje kot pri zidavi večstanovanjskih stavb.

Na drugi strani pa je v Sloveniji okoli 2500 podeželskih naselij, kjer se je v zadnjih tridesetih letih število prebivalcev zmanjšalo vsaj za četrtino. Pri razvoju sodobnih dejavnosti ima podeželje obrobni pomen, tehnološki prepad med urbaniziranimi območji in podeželjem pa se po mnenju Marjana Ravbarja vztrajno pogloblja. Hkrati so številni naravni viri močno izčrpani (zlasti rude), predvsem vodni pa močno onesnaženi. Prebivalci mest v kotlinah in ozkih dolinah kljub izboljšavam po oceni Metke Špes še vedno dihamo zdravju škodljiv zrak, odlaganje odpadkov na pretežno neprimernih odlagališčih pa je še vedno prevladujoč način »gospodarjenja« s potencialnimi sekundarnimi surovinami.

Številnim sodelavcem Geografskega atlasa Slovenije je brez dvoma uspel zahteven projekt, celostna predstavitev podobe naše države v prostoru in času. Kljub nekaterim pomanjkljivostim, ki skoraj praviloma spremljajo tako obsežne monografije (na primer zastarelost nekaterih podatkov, avtorsko neuskklajeni podatki na primer o deležu gozda, napačni podatek o količini zbranih komunalnih odpadkov), predstavlja pričujoči geografski atlas strokovno dodelan, nacionalno pomemben raziskovalni kartografski in vsebinski dosežek, ki ga lahko samozavestno ponudimo v ogled in kritično notranjo in zunanjo strokovno presojo. Upamo, da bo čimprej izšel tudi v angleškem jeziku in da ga bodo avtorji po popisu prebivalstva leta 2001 podatkovno in interpretacijsko dopolnili.

Dušan Plut

Ivan Gams in Igor Vrišer (urednika):

Geografija Slovenije

Ljubljana 1998: Slovenska matica, 501 stran, ISBN 961-213-060-4

Založba Slovenska matica je junija 1999 (z letnico 1998) izdala že dolgo pričakovano knjigo »Geografija Slovenije«. To temeljno geografsko delo prihaja na knjižne police v času velikih knjižnih izdaj o Sloveniji in Slovencih ter zapolnjuje vrzel predvsem na področju splošnih predstavitev naše države.

Izdavanje monografij ima pri nas že dolgo tradicijo, ki se je začela z Valvasorjevo »Slavo Vojvodine Kranjske«, nadaljevala z »zemljopisi« različnih predelov naše domovine v 19. stoletju (Kranjske, Koroške, Goriške in tako naprej) do obširne geografske monografije Antona Melika, ki jo je izdala ista založba – Slovenska matica. Namen splošne monografije je podati pregledno sliko stanja in razvoja posameznih prvih geografskih značilnosti in posebnosti Slovenije. Po svoji naravi je geografska monografija eden od temeljnih priročnikov, namenjena vsem, ki iščejo bolj poglobljeno vedenje o času in prostoru, v katerem živijo.

Skoraj 500 strani obsegajoča knjiga je skupinsko delo dvanajstih avtorjev. Uredila sta jo akademična prof. dr. Ivan Gams (fizičnogeografski del) in prof. dr. Igor Vrišer (družbenogeografski del). Knjiga posega na vsa temeljna področja geografske vede, ki z različnih zornih kotov prikazuje današnjo pokrajinsko in družbeno stvarnost Slovenije ter povezanost in soodvisnost med posameznimi pokrajinskimi